

Μακεδονικά

Τόμ. 31, Αρ. 1 (1998)

Το πρωτάτο του Αγίου Αθανασίου:
αναπαράσταση Ν. όψης

Παντελής Γ. Φούντας

doi: [10.12681/makedonika.139](https://doi.org/10.12681/makedonika.139)

Copyright © 2014, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Φούντας Π. Γ. (1998). Το πρωτάτο του Αγίου Αθανασίου: αναπαράσταση Ν. όψης. *Μακεδονικά*, 31(1), 417–419.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.139>

σιών σε μεγάλο αριθμό περιοδικών σε όλες τις βαλκανικές γλώσσες, ώστε να δημιουργηθούν σταθεροί δεσμοί αλληλοκατανόησης και συνεργασίας.

ΙΩΑΝΝΗΣ Θ. ΜΠΑΚΑΣ

ΤΟ ΠΡΩΤΑΤΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ: ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ Ν. ΟΨΗΣ

Με δύο ανακοινώσεις, των οποίων οι κυριότερες επισημάνσεις παρατέθηκαν συνοπτικά στις αντίστοιχες δημοσιευμένες περιλήψεις¹, πιστοποιήθηκε ότι:

- α) Η ανωδομή του ναού, σε αντιστοιχία με την κάτοψη, ήταν εξαρχής σταυρόσχημη και υπερυψωνόταν πάνω από τις στέγες των «γωνιακών διαμερισμάτων» (Α' περιλ., παράγρ. 4).
- β) Υπήρχε «τρίτη καθ' ύψος σειρά παραθύρων» στα υπερυψωμένα μέτωπα (τύμπανα) των πλαγίων όψεων (Α' περιλ., παράγρ. 6). Η στάθμη αυτής της ανώτατης σειράς ανοιγμάτων υποδηλώνεται από τα ίχνη ισόσταθμων παραθύρων στους εγκάρσιους τοίχους που ορίζουν τη Β. κεραία του σταυρού (Α' περιλ., παράγρ. 4).
- γ) Η σταυρόσχημη στέγη ήταν ξύλινη (Α' περιλ., εισαγωγή· Β' περιλ., παράγρ. 7) και τα γείσα της διαμόρφωναν «αετώματα» (και) στις πλάγιες —Β και Ν— όψεις του ναού (Α' περιλ., παράγρ. 6).

Από τα βασικά αυτά στοιχεία της αρχικής γενικής διάρθρωσης του κτίσματος προκύπτουν, κατ' ακολουθίαν, οι δύο στάθμες των οριζόντιων γείσων: βρισκόνταν πάνω από τα κλειδιά των τοξωτών παραθύρων, της δεύτερης σειράς, αυτή του χαμηλότερου (γείσου) και της ανώτατης σειράς, του σταυροειδούς «φωταγωγού» (τα εικονιζόμενα διατηρούνται σήμερα στο εσωτερικό), εκείνη του υψηλότερου. Ενδέχεται αυτό το δεύτερο γείσο να βρισκόταν ψηλότερα, οπότε προκύπτει μια παραλλαγή της προτεινόμενης γραφικής αναπαράστασης.

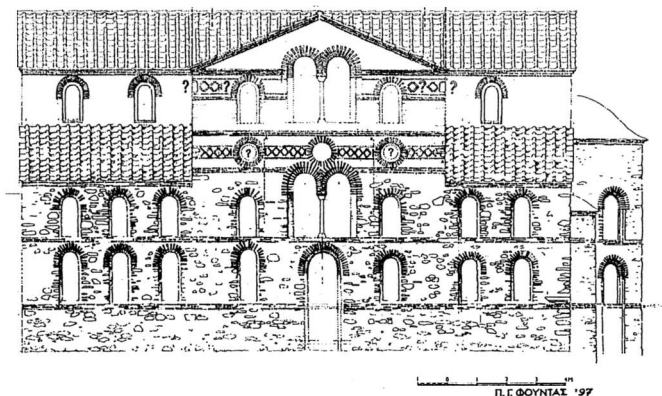
Παραπλήσια συνθετική αντίληψη διέπει και τη γενική εξωτερική διάρθρωση του κυρίως ναού, στη Ρωμανικού ύφους βασιλική με εγκάρσιο κλίτος, την αφιερωμένη στη Θεοτόκο και τον άγιο Δονάτο, στο Μουράνο (Βενετία)², που κτίσθηκε κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο.

Για την κατανόηση της πρότασης, σ' ό,τι αφορά στα επί μέρους στοιχεία της διάρθρωσης του υπερυψωμένου μετώπου της Ν. πλευράς, πρέπει να ληφθούν υπόψη τα εξής:

1. Ο τρόπος χάραξης της κάτοψης, με αφετηρία το κεντρικό τετράγωνο και όχι το

1. Π. Γ. Φουντάς, «Η τυπολογία της πρώτης φάσης του Πρωτάτου», *Περιλήψεις Ανακοινώσεων του 5ου Συμποσίου Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Θεσσαλονίκη 7-9 Ιουνίου 1985*, Αθήνα 1985, σ. 98· του ίδιου, «Σκάρφιος και δομική χάραξη της κάτοψης στο ναό του Πρωτάτου», *Περιλήψεις Εισηγήσεων και Ανακοινώσεων του 17ου Συμποσίου Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Αθήνα 23-25 Μαΐου 1997*, Αθήνα 1997, σσ. 79, 80.

2. Πρβλ. R. Krautheimer, *Παλαιοχριστιανική και Βυζαντινή Αρχιτεκτονική*, Αθήνα 1991, σ. 500: «...η Βενετική αρχιτεκτονική του 11ου και του 12ου αιώνα, τόσο στους βασικούς της τύπους και στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό του χώρου, όσο και σε πολλές από τις λεπτομέρειες, συνδέεται πολύ πιο στενά με τη μεσοβυζαντινή αρχιτεκτονική της Κωνσταντινούπολης και των μεγάλων αρχιτεκτονικών κέντρων της Ελλάδας, παρά με την αρχιτεκτονική της Δύσης». Πρέπει να σημειωθεί ότι η αναζήτηση μνημείων για συγκρίσεις, σε διευρυμένα πλαίσια τόπου και χρόνου, κρίθηκε αναγκαία λόγω της ιδιοτυπίας του Πρωτάτου.

μεσαίο κλίτος (βλ. Β' περιλ.), μαρτυρεί την εξαρχής εξάρτηση από τον τύπο του σταυροειδούς εγγεγραμμένου. Φαίνεται πως η σχέση αυτή επηρέασε και τον τρόπο διάθρωσης του υπερυψωμένου μετώπου (το οποίο, άλλωστε, αποτελεί προβολή της εγκάρσιας κεραίας του σταυρού).

2. Το κεραμοπλαστικό κόσμημα (ανακατασκευασμένο στη Ν. όψη) έχει μορφή μαρτυρούμενη κατά την περίοδο αυτή (10ος αι.): παράθεση ρόμβων ή τετραγώνων «κατά κορυφήν». (Ποβλ. και εκδοχή της αβκαωτής ζωφόρου). Πρόκειται λοιπόν για το διασωζόμενο μεσαίο τμήμα μιας ζώνης που διήκε καθ' όλο το μήκος του μετώπου, ως τους γωνιολίθους. Επισημαίνεται η ύπαρξη διακοσμητικής ζώνης σε αντίστοιχη στάθμη —στη βάση του υπερυψωμένου μετώπου (τυμπάνου)— στους Αγ. Θεοδώρους Αθηνών και ιδιαίτερα στον Αγ. Σώζοντα, στο Γεράκι, όπου η παραλληλία με την περίπτωση μας αναφέρεται όχι μόνο στην εντελώς ανάλογη θέση αλλά και στην ταύτιση του θέματος της ζώνης. Οι ομοιότητες αυτές προσανατολίζουν στην αναζήτηση και άλλων μορφικών και διαρθρωτικών σχέσεων με μνημεία του ευρύτερου ελλαδικού χώρου, όπου, άλλωστε, η συχνή παρουσία μετώπων μονοεπιπέδων (χωρίς τυφλά αψιδώματα) και με αετωματική επίστεψη συνιστά, κατ' αρχήν, συναφές πεδίο συσχετίσεων. Στο Β. μέτωπο του ναού, η μη σύμπτωση του κέντρου του συνανήκοντος κυκλικού φεγγίτη με τον οριζόντιο άξονα του κεραμοπλαστικού κοσμήματος, καθώς και άλλες επί του τοίχου ενδείξεις, υποδεικνύουν ίσως να μην αγνοηθεί το ενδεχόμενο ύπαρξης και άλλης ή άλλων παράλληλων διακοσμητικών ταινιών με άγνωστο θέμα. Είναι πιθανό ότι το μέτωπο αυτό παρουσίαζε κάποιες διαφορές από το νότιο ως προς τη διακόσμηση. Συναφώς προς τα παραπάνω και δεδομένου ότι υπάρχουν σχετικά παραδείγματα από την Πελοπόννησο ως την Καστοριά, προτείνουμε, με επιφύλαξη, άλλη μια ζώνη (άγνωστης μορφής) στην τυπική θέση «ζωφόρου» αμέσως κάτω από το αέτωμα.

3. Τα κυκλικά θέματα που μορφώνονται με ακτινωτά διατεταγμένες πλίνθους, ως διαρθρωτικά είτε διακοσμητικά στοιχεία των όψεων, δεν είναι άγνωστα στη μεσοβυζαντινή περίοδο. Συναντούμε κυκλικούς φεγγίτες (ναός Μυρελαιού), ρόδακες με

υποχωρημένο ή όχι δίσκο (Βορ. εκκλ. μονής του Λιβός, ναοί Καστοριάς), ρόδακες με σκυφίο στο κέντρο (Ρομπροσα) ή απλώς πλινθοπεριβλήτα σκυφία (Γεράκι). Στα δύο τελευταία παραδείγματα τα σκυφία παρεμβάλλονται σε διακοσμητικές ζώνες. Σύμφωνα με επί του τοίχου ένδειξη και συγκριτικά στοιχεία, είναι ενδεχόμενο να υπήρχαν και άλλοι δύο φεγγίτες ή απλοί ρόδακες (τυφλοί), σε ρυθμική αντιστοιχία με τα εκατέρωθεν του διλόβου απλά παράθυρα.

4. Το μεσαίο από τα παράθυρα της ανώτατης σειράς, ήταν διλόβο, γιατί:

- α) Σε δύο αθωνικούς μεσοβυζαντινούς ναούς χωρίς πλευρικές κόγχες, τον γειτονικό, του Ραβδόχου και εκείνον του Αγ. Προκοπίου, οι αντίστοιχες πλευρές διαθρόνωνται με δύο επάλληλα διλόβα.
- β) Στους μεσοβυζαντινούς ναούς της Κωνσταντινούπολης η διάρθρωση είναι συνήθως τριμερής και τα ανώτατα ανοίγματα, κατά το μέτρο που επιτρέπει η διαγραφή της εσωτερικής καμάρας σε συνάρτηση με την κλίμακα μεγέθους, δεν είναι στενότερα από τα αμέσως κατώτερα.
- γ) Στα μνημεία του ελλαδικού χώρου, της ίδιας περιόδου, υπάρχει συνηθέστατα υπό το αέτωμα αξονικό διλόβο. Στις πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις, η γραμμική βάση του τριγώνου του αετώματος διέσχεται πλησιέστατα προς τα κέντρα των $\mu \kappa \lambda \iota \omega \nu$ των τόξων του διλόβου.

5. Διευκρινίζεται ότι το κάτω τοξωτό άνοιγμα, κατά τον κατακόρυφο άξονα της όψης, ήταν κατά την α' οικοδομική φάση, θύρα. Στο σχέδιο δεν έχει αναπαρασταθεί ο νάρθηκας.

ΠΑΝΤΕΛΗΣ Γ. ΦΟΥΝΤΑΣ

ΤΕΛΕΤΗ ΠΡΟΣ ΤΙΜΗΝ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ
Κ.Κ. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ
ΣΤΗΝ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
(1 Οκτωβρίου 1997)

Ἡ Α.Θ. Παναγιότης ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαῖος κατά τήν ὀλιγόμηρη παραμονή του στή Θεσσαλονίκη ἐτίμησε τήν 1.10.1997 μέ ἐπίσκεψή του τήν Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ἡ ὑποδοχή τοῦ προκαθημένου τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ἔγινε στό Θέατρο τῆς Ε.Μ.Σ., τό ὁποῖο ἦταν κυριολεκτικά κατάμεστο ἀπό ἐταίρους καί φίλους τοῦ ἰδρύματος καί πλῆθος κόσμου πού ἤθελε νά ἰδεῖ ἀπό κοντά τόν Οἰκ. Πατριάρχη καί ζητήσει τήν εὐλογία του. Τό Δ.Σ. τῆς Ε.Μ.Σ. σύσσωμο ὑποδέχθηκε τόν Οἰκ. Πατριάρχη στά προπύλαια τοῦ Θεάτρου. Τόν Πατριάρχη συνόδευαν μητροπολίτες τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, μητροπολίτες τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καί πλῆθος κληρικῶν. Παρέστησαν ὁ ὑπουργός Μακεδονίας-Θράκης, ὁ δήμαρχος Θεσσαλονίκης, οἱ πρυτάνεις τῶν πανεπιστημίων Μακεδονίας καί Οἰκονομικοῦ Ἀθηνῶν, ὁ διοικητής τοῦ Γ' Σώματος Στρατοῦ, ὁ ἀστυνομικός διευθυντής Θεσσαλονίκης, ὁ κεντρικός λιμενάρχης, ὁ διοικητής τῆς Πυροσβεστικῆς Ὑπηρεσίας Θεσσαλονίκης, πρόξενοι, κοσμήτορες καί πρόεδροι σχολῶν τοῦ Α.Π.Θ., καθηγητές πανεπιστημίου, δικαστές, διευθυντές τραπεζῶν κ.λ. Τή φῆμη τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη, καθὼς καί ἄλλους ἐκκλησιαστικούς ὕμνους, ἔψαλε ἡ χορωδία «Ἰωάννης Κουκουζέλης» ὑπὸ τῇ διεύθυνση τοῦ κ. Ἑμμ. Δασκαλάκη.

Ὁ Πρόεδρος τῆς Ε.Μ.Σ. καθηγητής κ. Κωνσταντῖνος Βαβοῦσκος «εἰς ἄψογον καί ἀπταίστο ἐκκλησιαστικὴν καθαρᾶν οὐσαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν», κατά τήν ἔκφραση τοῦ ἰδίου τοῦ Παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη, ἐξήρε τήν προσωπικότητα